

ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 572.9

ТЕМЧЕНКО Андрій Іванович,
кандидат історичних наук, доцент
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
e-mail: temchen@ukr.net

ЕКСКУРС У МІФОЛОГІЮ РАХУВАННЯ: СЕМЕРІЧНІ ЦИКЛИ В ЛІКУВАЛЬНО-МАГІЧНИХ ПРАКТИКАХ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Символіка числа «сім» базується на емпіричних узагальненнях, які сформували уявлення про час і простір. На відміну від трійки і дев'ятки, сімка є показником «буденного» часу, оскільки позначає одну з чотирьох фаз місяця, яка складає сім днів й утворює тиждень. В міфологічних текстах дні тижня асоціюються з сімома «дворами», через які мандрують «три святі» (Сонце, Місяць, Зоря). У такий спосіб не лише пояснюється рух небесних світил, але здійснюється обрядове маніпулювання часом. Крім цього, кожному дню тижня присвячено окреме божество, що упорядковувало «земний» час і наближувало його до «небесних» зразків, зокрема визначало періоди обрядових дозволів і заборон. В лікувальних текстах відбувається уточнення давньої традиції – божествам-охоронцям протистоять антагоністи, семантика яких пов'язана з потойбічним світом. В такому разі правильний / «земний» час, що відповідає сімом дням тижня, протиставляється гіпертрофованому / «потойбічному», позначеного числовими метафорами «неправильної» сімки.

Ключові слова: міф, число, сім, семантика, місяць, змія, хвороби.

Постановка проблеми. Вивчення обрядового рахування, з'ясування основних міфолого-числових значень є важливим фактором реконструкції архаїчних вірувань східних слов'ян. Особливого уваги заслуговують «перехідні» числа, зокрема три, сім, дев'ять, дванадцять, які відповідають міфологічним константам із значенням народження і смерті. Актуальність обраної теми підтверджується значною кількістю публікацій, присвячених міфотворчим смислам числа [1].

Метою є висвітлення семантики числа «сім» як перехідного в контексті міфологічної традиції східних слов'ян. Зокрема у статті уточнюються окремі положення, зазначені в попередній публікації [2].

Виклад основного матеріалу. В календарних системах, основу яких становить сидеричне літочислення, сім складає четверту частину астрономічного місяця ($28 : 4 = 7$). Сприйняття семи як «числа циклічності» простежується в його етимології: і.-е. *septn, д.-і. *sapta, авест. hapta, вірм. evt'n, д.-гр. ἑπτὰ, лат. septem, прасл. *sedmь – «сім» пов'язані з і.-е. *sep – «вшановувати, піклуватися», sap-el – «вшанування, повага / піклування», д.-і. sap (sahati) – «досягати чого-небудь», авест. hap, д.-гр. ἐπι ἀμφι-ἔπι – «переслідувати, охороняти, піклуватися, вшановувати, домагатися». Пор. з ἐπ-ἔ-σπον. Аор., лат. seelio – «хоронити, ховати», sepelire sepultum – «хоронити», пор. з д.-і. sapyā – «вшановувати / поклонятися» [3, с. 219]. Звідси сприйняття семи як числа завершення, що пояснює його використання в лікувальних обрядах. Наприклад, у тексті «від рожі» «сім» позначає поетапне знищення / «завершення» хвороби: «Схалі цари через сем д'юори: рубалі лозу, сеялі

рожу. Рожа не зийшла і кроў непошла» [4, № 302]. Образи «царів» асоціюються з Сонцем, Місяцем і Зорею, а «сім дворів» – з днями тижня (пор. з називанням фаз місяця «квартирами» [5, с. 18-19]), що в цілому відповідає європейській (грецькій, римській, а згодом саксонській) міфологічній традиції, де кожен день присвячено певному божеству. Зокрема понеділок вважався днем Місяця, уособленням якого був бог Мані (в д.-гр. *Σελήνης* – «Селена»); вівторок – днем Тьюско (д.-англ. *Tiwesdæg*); середа – днем Вотана (д.-англ. *Wōdnesdæg*); четвер – днем Тунора (д.-англ. *Wōdnesdæg*); п'ятниця – днем Фрігги (д.-англ. *Frīgedæg*); субота – днем Сатурна (англ.-сакс. *Sæturnesdæg*); неділя – днем Совіла / Соула (англ. *Sunnandæg*) або лит. Совія – міфологічного крематора, провідника душ в царство мертвих [6, с. 143-149].

В замовляннях, записаних на території сучасної України, також зберігається тенденція до сакралізації часу. Однак в автохтонних текстах відбувається уточнення окремих параметрів і.-є. міфу. Зокрема сімом «святим», – християнізованим покровителем днів тижня, протистоять *сімнадцять / сімдесят сім* потойбічних істот, уособлених в образі «нагихжон», що в цілому відповідає дуальній структурі міфологічної картини світу (далі – МКС): 1) «На горі на Голгофі стояв дуб веперський. під тим дубом сиділо сім мучеників Архистратий Михаїл, Гавриїл, Уриїл, Мефтодим, Сизонтій, Климентій, Іван Предтеча, – і виділи диво прешрашнее, чудное і вийшло з моря сімнадцять жен, просто нагіє, розпоясавше, розпущені волоса. Підійшов к їм Іван Предтеча <...> дав їм своєю тростю по їхнім головам, по сто ран закликающих. «Ой, Іван Предтеча! Хто буде наші імена нарічати або хто буде над головою воду читати, то ми до того не прикоснемося во віки віков амінь» [Рецепти 1992, с. 92]; 2) «Ішоў святой Авраам с своїм сином Ісаком дасустрелі сімдесят сім женьчин голих, і босих, і проставалосих<...>, «А вазьмі, мой син, святой Ісак, гострий меч, і пазнімай ўсем голову с плеч, штоб їх не було на роду паш чаду». Єни атвечаютъ: «Святой Аврам, не знімай нам голови с плеч<...> хто ету буде молитву рано і вечерчитать, того будемцело, і душу, і двор манать»; 3) «Шухля, е ў вас семдесят сім, забірай мою зовсім, а кому недостаткі – забірайте мої траткі» [4, № 550, 562]; 4) «Тітки, тітки! Вас сімдесят сім, нате снідати всім» [7, с. 54]. Сюжет замовляння № 1 розгортається в силовому полі числа «сім». Центр МКС представлений в образі «дуба веперського», обрядове ім'я якого пов'язане з вепром – тотемом Перуна (в д.-р. ікла цієї тварини вживлювали в стовбур дуба, біля якого здійснювали ритуальні відправи [8, с. 106-115]). Числовим еквівалентом світового дерева в МКС також є *сімка*: «Під сонцем під жорстоким, під лісом під чорним, під високим, там стоїть верба <...> на тій вербі сім сот канатів» [7, с. 43]. «Сім мучеників» можуть позначати сім днів тижня і нагадують літописні описи язичницьких капищ із семи ідолів, «посажених» під священним дубом (докладніше див. [9, с. 117-119]). Мова йде про гіпотези, що пантеон Володимира складався із семи божеств, зокрема Смаргл уявлявся як подвійне божество Сим і Регл / Сим і Єрьгл. В такому разі Михаїлу відповідає понеділок, Гаврилу – вівторок, Урилу – середа, Мефтодиму – четвер, Сизонтію – п'ятниця, Климентію – субота, Івану Предтечі – неділя. Невипадково головним серед святих є Іван Предтеча, який за допомогою чарівної «трості» (сонячного променя?) остаточно знищує недугу (в тексті № 2 цю дію виконує Ісак). В образі святого проглядаються також риси бога-громовика, що наближує текст до і.-є. міфологічного сюжету боротьби сонячного бога / громовика з хтонічними істотами – лихоманками або зміями. В результаті протистояння з'ясовується «рецепт» магічного одужання, що передбачає «заговорювання» води, яку могли вживати у вигляді ліків (вода виступає цілющою субстанцією), а також називання «повного» імені недуги («живий» звук протиставляється «мертвій» тиші, а знання «таємного» імені хвороби передбачає її знищення). Схожим за смыслом є сюжет німецької казки про Румпельштільцхена (*Rummelstilzchen*), де *Rummel* позначає «шум, гомін, суєту» (гол. *Rommel = Rummel* – «безлад»), а *Stille* – «тишу» і «спокій» (частка *hen* є зменшувальною ознакою).

Мотиви підкорення і знищення духа хвороби шляхом називання і озвучення його імені простежуються в інших міфологічних текстах: 1) «Чи ти, гнетуха, чи ти трясуха, чи ти водяна, чи ти вітряна, чи ти вихрова, чи ти подумана, чи ти погадана, чи ти наслана, чи ти наспана, чи ти напита, чи ти місцева, чи ти причтова, чи ти призірна, чи ти присильна, чи ти в часу, чи ти в получасу, чи в дні, чи в полудні, чи в ночі, чи в півночі? Поті ти стояла, поті ти буяла, поки я не знала, стала тебе знати, стала тебе з костей висилати

<...>, буду тебе молитвами заклинати, буду тебе з християнської віри висилати» [5, с. 126-127], 2) »Плясовиця <...>, та, що одсікла Івану Предтечі голову. Хто його почита, до того вона не причепиться» [7, с. 88-89].

Протистояння «семи святих» «сімнадцятьом / семидесяти сімом лихоманками» порівнюється з іншими смисловими опозиціями, такими як: «верх / низ», «світло / темрява», «небо / земля», «чоловіче / жіноче». В цьому сенсі стає зрозумілим, чому *сімка* («верх, світло, небо, чоловіче») може сприйматися як оберег від «гадюк» і «хробаків», що сприймаються як «нижні» істоти, пов'язані з циклічним відродженням землі (Благовіщення / Воздвиження), а також «жіночим» аспектом міфологічної картини світу. Реалізацією цієї ідеї є обрядові асоціації *змій* і *землі*, що стають актуальними весною і проявляються в образах змій, яка після зимового анабіозу скидає стару шкіру; і землі, що кожного року оновлюється. Крім цього, температура її вологого / холоднокровного тіла слугує своєрідним індикатором родючості ґрунту. Звідси зіставлення «матері сирій-землі / матері-землі» з образами «змій скарапей» [10, № 10], «гадюки-шевелухи-цариці», котра збирає «увесь гад» [11, с. 7]; «змій кропині» – «великої» матері змійних «царів, генералів, князів, гетьманів, полковників, сотників, атаманів, есаулів, хорунжих, рядових всіх козаків і всіх домових слугителів, земляних, гноєвих, трав'яних, кам'яних, водяних, погребних, подкупних» [7, с. 42]. Загальна кількість змій, що перебуває під владою «вужа над вужами», також становить «семсотців»: «Вужу гижу гад, прийми свій яд. Вуж над вужами, круль над крулями, збери своїх семсотців» [5, с. 128-в], тобто складає «сім по сто», де «сто» є числом граничної кількості [12, с. 79] і символізує вегетативну силу природи.

Крім зазначених протиставлень актуальною видається опозиція «природа / культура», що визначає межі «діяльності» змій / жінки. Небезпечність першої зумовлена встановленими табу, що набувають легітимності на території «природного» (на Чигиринщині забороняли убивати гадюку «бо друга прийде і відомстить» [13]). Аналогічним чином регламентується сфера «жіночого» в просторі «культури». Так, в побуті нерозважливу жінку можуть називати «змією» або «гадюкою», тобто тією, хто порушує поведінкові норми. Дотичною видається символіка «жіночого» у снах і видіннях. Наприклад, сновидіння про агресивну поведінку змій віщують неприємності від жіночої статі. Звідси міфологічні перетворення жінки на змію або змій на жінку. Наприклад, у сербській легенді розповідається, що носата гадюка раніше була дівчиною Марією; у заклинаннях її називали ім'ям праматері людей – Євою [14, с. 279], яка послухала напучення біблійного змія скоштувати яблуко з дерева життя. Аналогічні образи синтезуються в поліських текстах: «Єва-Древа приступи, мой дух полюбі, я тебе уговораю, умоляю до серца жала не допускаю» [4, № 680]. У лікувальних текстах *змію* також називають «чужими», не пов'язаними з територією «культури», іменами, що мають дохристиянське походження: 1) »На буйстром Буяне, стояў дуб і ліпукуст. Под кустом жмея Шаха-Ваха»; 2) »На мори, на акіяне, стояў ліпоўкуст і зелени дуб. Под кустом зімея Шкорлупіна» (від *шкаралупа* – прим. авт.); 3) »На море, на окіяне, на бистром убаяне стаіць краўать ноўая, тісоўая. На кроўаті лежить перина пухоўая, на перині лежать змія шкурная Соха, Солоха» (в словнику В.Даля «нечупара, нечесанна дівка», за свідченням вченого у Псковській і Тверській губерніях так називали русалку – прим. авт.); 4) »Стоіць гара, а в той гаре залатая верба, а в той вербе золотое ведро, у том ведре трі Янни, усетрі панни» [4, № 679, 682, 684, 686].

Вище згадувалося, що «числовий еквівалент» змій «прив'язується» до описів світового дерева – центру міфологічної картини світу або території, де розповсюджується її влада: 1) »На морена океяне, на остром кургане, стоіт дуб скородуб, та том дубе скородубе сімсот суков, сімсот верхов. На том дубу золотое гніздо, у том гнізде лежить уж Аксьон, і син Семьон, і Юниш Гладуш. СизСизен, вини май своєю жало. Девять летучіх, девять ползучіх, девять подлежачіх. Невинеш ти своєю жало, будем прасіть Міхаїла Архангіла і Господа Бога»; 2) »На море-кіяне, на високом Буяне, стоіт ракітовий куст. А в том кусає ляжить черное руно, а в той руне трі змеі козюлі: Хавронья, Мавронья, Мар'я Ягіпетская семідесят і семь земель» [4, № 675, 676]; 3) »Під сонцем під жорстоким, під лісом під чорним, під високом, там стоіть верба, під тією вербою сім сот коренів, і на тій вербі сім сот канатів, і на тих канатах сидить Хан і цариця Ханиця» [7, с. 43]; 4) »Вуж над вужами <...> збери своїх семсотців – домовіє, луговіє, боровіє, межевіє і лужевіє» [5, с. 128-в]. Текстові образи світового дерева із символікою *сімдесяти* / *семиста* (гіперболізованої

сімки) відповідають його піктографічним зображенням у вигляді трьох коренів і чотирьох гілок або чотирьох коренів і трьох гілок [15, с. 630], у ворожильних пасьянсах: крони, п'ятьох гілок і кореня [16, с.98]. На думку В.М. Топорова, така структура «характеризує загальну ідею Всесвіту» [15, с. 630] і демонструє просторову константу міфологічної картини світу: «верх / середина / низ / праве / ліве / зад / перед». У зв'язку з цим для успішного лікування зміїного укусу виконували магичні дії, пов'язані із семантикою семирівневого світового дерева, – рану кропили непочатою водою, настояну на семи гілочках, сім разів «читали» «Отче наш» або текст замовляння: 1) «Ганно, Ганнусько! Ти вкусилась в ногу, впустилась; їдь до серця, а с серця – в кишки, с кишок – в кров, с крові – в кість, с кості – в шкуру, з шкури – вон вийдуть» [5, с. 128-б,в]; 2) «Був собі семижун, мав по семи синув, по семи грабель, по семи вилок, по семи метьолок. Вилками копайте, метлами метіте, граблями гребіте, од чирвоної криві, од білої кості, од жовтої (або чорної) шерсті» [11, с. 12]. В тексті № 1 число магичних операцій, що здійснюються для виведення отрути, також дорівнює семи тілесним рівням: «впустилась в ногу» (1) → виходить з серця (2) / кишок (3) / крові (4) / кістки (5) / шкури (6) → «вон вийдуть» (7). Сміслові асоціації змії з деревом, що подекуди переростають у семантичну синонімію, спостерігаються в декоративному мистецтві [17, с. 156-159, мал. 337-9]. Ставлення до змії як до символу влади пояснює її зображення на ритуальних д.-р. топірцях [18, рис. 111].

Оберегова семантика *семи* зумовлена також тим, що воно є ключовим в числових описах людського тіла, що відбилось у загадці про «сім дірок у голові» (очі, вуха, ніздрі, уста). В інших контекстах структура людського тіла повторює ідеограму світового дерева: пор. крона / чотири гілки / два кореня – голова / два плеча (двоє грудей) + дві руки / дві ноги. Рудименти міфологічних уявлень про кістяк як стовбур, що має семирівневу структуру, зустрічається в текстах від «уроків»: 1) «Уроки-урочища, я вас вишптую <...> з очей, з плечей, з рук, з ніг, із семидесяти жил» [5, с.137-з]; 2) «Уроки-урочища <...> стала я знати <...>сімдесятсуставом шептати» [7, с. 53]. В цьому разі, згадані вище, «сім святих» можуть бути рудиментарними залишками архаїчних вірувань про існування духів-охоронців світового дерева / тіла людини.

«Сім» вирізняється з-поміж інших числівників, на що указує його іменниковий аналог: ц.-сл. *семья* трактується як синонім до лат. *persona*, може позначати також «челядь / чоловіка / дружину». Споріднюється з лит. *šeimà* – «родина / челядь», гот. *haims* – «селище», д.-в.-н. *heim* – «батьківщина». Слов. *smъja* походить від назви територіальної громади зі значенням спорідненості *сѣбѣр* / **сѣбрь*; *семьца* – «молодший син у родині» (пор. у французів сьомий син – *septenaire* вважався чудотворцем і міг зцілювати зуб). На думку Б.М. Ляпунова, іменник *сім'я* (буквально «ті, хто мають спільного предка» – прим. авт.) є похідним від числівника *сім*, подібно до того, як *братія* утворюється від *брат* [19, с. 600-601]. Опосередкованим підтвердженням цьому є фалічна символіка і.-є. **septm*: д.-інд. *sapah* – «реніс» + **tām* – «творити / народжувати» (**tām* порівнюється з **tem* – «темний») [20, с. 392], що зіставляється з вказівним займенником *там* в значенні «той» / «цей» (світ). Схожі мотиви фіксуються в міфологічній картині світу, зокрема в приказках: «Жонада муж – змія дауж»; в прикметах: «Спіймати вужа – до вагітності» [Брестська обл. Малоритський р-н]; болг. «одяг, через який переповзла перша весняна змія, зцілює від безпліддя»; в сновидцях: «Коли сниться вуж – до нареченого / приїзду чоловіка» [Гомельська обл. Мозирський р-н, Рівненська обл. Рокитновський р-н]; в загадках: польськ. «W dzień ja kwaz, / kto^u odgadnie, bkdzi em ojmaz» («Вдень як кільце, вночі як змія, / хто відгадає, буде моїм чоловіком»); російськ «Галяница в масле, сапажища в дегтище, а партки набиты змеей» («Халяви замащені, чоботи у дьогті, а штани набиті змією») [Гура 1997, с. 279]. Схожі смисли спостерігаються у мовному контенті: д.-р. *оудъ* – «частина тіла», словен. *úd*, чеськ., словц. *úd* – «фалос», польськ. *ud* – «ляшка». На думку Р.Й. Якобсона *уд* невід'ємне від рос. *удить* – «зріти / набрякати» [21, с. 148], укр. *вудити* – «ловити рибу». Пор. з рос. *удалой* – «той, хто користується прихильністю жінок». У поліських лікувальних обрядах «мужем / паном» називають вужа: «На сінім мори на Плітане лежиць камінь. Под тим камнем лежиць вуж добрий муж Нечипор»; «Пане Яне, гдзє ти сподівався, гдзє ти покусаўся» [ПЗ 2003, № 677, 695].

Висновки. Символіка числа «сім» базується на емпіричних узагальненнях, які сформували уявлення про час і простір. На відміну від *трійки* і *дев'ятки*, *сімка* є показником

«буденного» часу, оскільки позначає одну з чотирьох фаз місяця, яка складає сім днів й утворює тиждень. Його смислова повноцінність підтверджується іншими фактами. Наприклад, семискладова циклічність голосних (а-а / а-а / а-а / а») є оптимальною для заколисування немовля. Побуває також думка, що семимісячна дитина виживає на противагу восьмимісячній.

В міфологічних текстах дні тижня асоціюються з сімома «дворами» (пор. з «домами» в астрології), через які мандрують «три святі» (Сонце, Місяць, Зоря). В такий спосіб не лише пояснюється рух небесних світил, але здійснюється обрядове маніпулювання часом, зокрема його пришвидшення чи уповільнення, що важливо для регулювання тривалості протікання гострої фази хвороби. Крім цього, кожному дню тижня було присвячено окреме божество, що упорядковувало «земний» час і наближувало його до «небесних» зразків, зокрема визначало періоди обрядових дозволів і заборон. В лікувальних текстах відбувається уточнення давньої традиції – божествам-охоронцям протистоять антагоністи, семантика яких пов'язана з потойбічним світом (хвороба порушує звичний часовий ритм).

Головним охоронцем часу виступає сонце (Сол, Совій, звідси назва руни фугарка «Sowilo»), якому присвячено перший день тижня [22]. Сонце ніби оновлює час, знищуючи при цьому негаразди (в т.ч. хвороби), що виникли в попередньому часовому циклі (вночі, взимку), тому сонцю присвячено перші / головні дні календаря, які позначають періоди рівнодень і сонцестоянь. Особливої уваги заслуговує літнє свято Івана Купала, образ якого в лікувальних текстах перетинається з язичницьким громовиком.

За логікою міфу, схильної до гіперболізації, кількість антагоністів, які протистоять сімом святам / громовику, збільшується в геометричній прогресії і становить *сімнадцять, сімдесят сім, сімсот*, що навмисне порушує паритет сил з метою демонстрації сили сонячного божества. Наприклад, в лікувальних текстах пра-змій розташований на дереві із «семистами канатами», а кількість його слуг дорівнює «сім сотців».

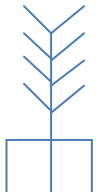
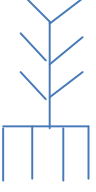
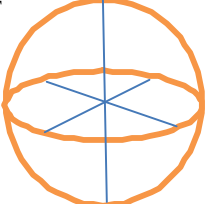
В такому разі правильний / «земний» час, що відповідає сімом дням тижня, протиставляється гіпертрофованому / «потойбічному», позначеного числовими метафорами «неправильної» *сімки*. Аналогічним чином виглядають потойбічні персонажі з відповідним кількісним еквівалентом. Наприклад, лихоманки є гіпертрофованим втіленням «жіночого», вони порушники звичаєвої моралі, тому виглядають «нагими» і «простоволосими» (демонструють заборонену тілесність). «Потойбічна» *сімка* (мається на увазі *сімнадцять, сімдесят сім, сімсот*) зіставляється з іншими поняттями, що позначають територію «чужого», ворожого для людини середовища – недурну вологу, темноту, бруд, хвороби, холод, змій / жаб, тому модулює інші смисли, пов'язані з негативним аспектом землі, що поглинає тіла (мається на увазі її трансформаційні характеристики, пов'язані з тлінням). Пор. з чергуванням: рос. *зме-я / зем-ля / *zem- / *zm-* – «те, що внизу», або *щур* – «дощовий черв'як» → *пращур* – «предок» [20, с. 177], можливо, у зв'язку з цим в кирилиці 7 є числовим значенням літери З – земле. Поява змії знаменує весняне пробудження землі, позначене святом Благовіщення, тому змія, у свою чергу, є «додатковим» символом світового дерева, посилюючи або уточнюючи його окремі параметри.

Звідси ототожнення окремих аспектів «жіночого» з територією «змійного», де порушення традиційних норм прирівнюються до несанкційованого проникнення в світ людей «хижого / отруйного». Схожою є семантика інших «проникнень», що не залежать від волі людини. Наприклад, у сновидіннях, які лише частково належать до компетенції культури, змія позначає негатив по жіночій лінії (на думку М. Еліаде, сни впливають на формування міфологічних сюжетів [див. 23]). Разом з тим, вживання «потойбічної» *сімки* обумовлене міфом і стосується, скоріше, не змій, а лихоманок. Можливо, в такий спосіб перекривається втручання агресивного потойбічного в земний семиденний час і створюється паралельний часовий вимір («того» світу), куди відсилаються хвороби. Числовими маркерами змій виступають: *двійка* («Хан і Ханиця»), *трійка* («Аксьон, і син Семьон, і Юниш Гладуш», «Хавронья, Мавронья, Мар'я Ягіпетская»), *дев'ятка* («дев'ять летучих, дев'ять повзучих», дев'ять підлежачих). Числова символіка останнього числа наближує ці образи до тридев'ятого / потойбічного царства: 9 + 9 + 9 [4, № 675]. Натомість *сімкою* позначаються не самі змії, а їхня кількість і місця дислокації: «сім сотців» [5, с. 128-в], «сімдесят сім земель» [4, № 676], «сім сот канатів» [7, с. 43], що наближує образ змії до семирівневої просторової структури міфологічної картини світу.

Міфологічний простір уявляється як шестивекторна система координат з сьомим центром: верх ↔ низ ↔ середина ↔ право ↔ ліво ↔ перед ↔ зад (таблиця 9-г). Аналогічним чином зображується світове дерево (таблиця 9-а,б,в), людське тіло (голова, плечі, руки, ноги). Семирівневі просторові і часові параметри міфологічної картини світу відповідають небесним зразкам, що фіксуються візуально. Зокрема сім планет сузір'я Великої і Малої Ведмедиці, сім планет сонячної системи є небесними аналогами сімох богів, які «керують» тижневим і добовим часом, зокрема: Совіла / Соула / Совія / Сонця (☉); Мані / Селени / Місяця (☾); Тьюска / Марса (♂); Вотана / Меркурія (♿); Тунора / Юпітера (♃); Фріггі / Венери (♀); Сатурна (♄), або сімох християнських святих: Михаїла, Гавриїла, Уриїла, Мефтодима, Сизонтія, Климентія, Івана Предтечі. Семирівневість світового дерева вписується в систему бінарних протиставлень, які формують МКС (таблиця 1). Відповідні властивості сімки (сприйняття як зразку статички), пояснюють використання цього числа в текстах, спрямованих на відторгнення нечистого і відновлення здорових функцій організму.

Табл. 1

Ідеограми світового дерева

<p>а</p> 	<p>б</p> 	<p>в</p> 	<p>г</p>
<p>Сім рівнів «деревоподібного» пасьянсу: N, для N, для серця, для життя, що було, що буде, чим серце заспокоїться</p>	<p>Чотири гілки + три корені (декоративно-прикладне мистецтво)</p>	<p>Три гілки + чотири корені (декоративно-прикладне мистецтво)</p>	<p>Просторова константа МКС: верх-середина-низ-право-ліво-перед-зад</p>

Список використаної літератури

1. Топоров В.Н. К семантике четверичности (анатолийское *mesh и др.) // Этимология 1981 / отв. ред. О.Н. Трубачев. – М. : Наука, 1983, С. 108-135; Топоров В.Н. Числа // Мифы народов мира : в 2 т. / [под ред. С.А. Токарева]. – М. : Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 629 – 631; Топоров В.Н. Числовой код в заговорах (По материалам сборника Л.Н. Майкова «Великорусские заклинания») // Заговорный текст. Генезис и структура / [отв. ред. В.Н. Топоров]. – М. : Индрик, 2005. – С. 194-246; Седакова И. А. Семантика и символика *второго* у болгар (с некоторыми славянскими параллелями) // Признаковое пространство культуры / Отв. ред. С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2002. – С. 209-224; Валенцова М. М. Первый в славянской традиционной культуре // Признаковое пространство культуры / Отв. ред. С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2002. – С. 192-208; Бессонов И.А. Числовые моделирующие системы в мифоритуальных практиках, фольклорных и литературных текстах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/Bessonov04.htm>;
2. Темченко А. Міфологічна семантика числа сім (на матеріалі замовлянь) // Матеріали до української етнології: щорічник : збірник наукових праць / [гол. ред. Г.А. Скрипник]. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2009. – Вип. 8 (11). – С. 89-92.
3. Топоров В.Н. Числовой код в заговорах (По материалам сборника Л.Н. Майкова «Великорусские заклинания») // Заговорный текст. Генезис и структура / отв. ред. В.Н. Топоров. – М. : Индрик, 2005. – С. 194-246.
4. Полесские заговоры (в записях 1970-1990-х гг.) / [сост. Подготовка текстов и коммент. Т.А. Агапкиной, Е.Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова]. – М. : Индрик, 2003. – 752 с.
5. Чубинський П. П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : в 2 т. – К. : Мистецтво, 1995. – Т. 1. – 224 с., іл.; Т. 2. – 224 с., іл.
6. Топоров В.Н. Индоевропейский ритуальный термин SOUN-, ETRO- (-ETLO-, EDHTRO-) // Балто-славянские исследования. 1984 / [отв. ред. В.В. Иванов]. – М. : Наука, 1986. – С. 80-89.
7. Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком, В. П. Милорадовичем) // Українські чари / [упор. О. М. Таланчук]. – К. : Либідь, 1992. – С. 32-95.
8. Ивакин Г. Ю. Священный дуб языческих славян // Советская этнография. – 1979. – № 2. – С. 106-115.
9. Темченко А.І. Семантика просторово-тілесних розташувань // Український селянин – 2010 - № 12. – С. 117-119.
10. Тасмна сила слова (Заговори, замовляння, заклинання) / [упор. вст. ст. Г.Б. Бондаренко]. – К. : Т-во «Знання» України, 1992. – 32 с.
11. Зоряна вода (таємниці поліських знахарів) / [упор. В.Ф. Давидюка]. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – 24 с.

12. Кириллин В. М. Символика чисел в древнерусских сказаниях XVI в. // Естественно-научные представления Древней Руси. – М. : Наука, 1988. – С. 76-111.
13. Матеріали «Кушової комплексної етнографічної експедиції сіл: Медведівка, Новоселиця, Суботів Чигиринського району 14.04.1998р. Корнієнко Г.І. Темченко А.І.». Черкаський обласний краєзнавчий музей.
14. Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. – М. : Индрик, 1997. – 912 с.
15. Топоров В.Н. Числа // Мифы народов мира: в 2 т. / под ред. С.А. Токарева. – М. : Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 629 - 631.
16. Темченко А. Традиційні мантичні практики: архаїка знакової системи. – Черкаси: ІнтралігаТОР, 2015. – 112 с.
17. Голан А. Миф и символ / пер. с англ. – М. : Русслит, 1993. – 375 с.
18. Русские древности в памятниках искусства, издаваемые графом И. Толстым и Н. Кондаковым : [в 6 выпусках]. – Выпуски 1-6. Спб. : Типография Министерства путей сообщения (А. Бенке), 1889-1899. – Выпуск 6. Памятники Владимира, Новгорода и Пскова. (1899). 186 с.
19. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. ; / [под ред. и с предисл. Б.А. Ларина]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. 3 (Муза – Сят). – 1987. – 832 с.
20. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. – М. : Гуманитарный издательский дом «Владос», 1996. – 416 с., илл.
21. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва] / [под ред. и с предисл. Б.А. Ларина]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. 4 (Т – Яшур) – 1987. – 864 с.
22. Валенцова М.М. Первый в славянской традиционной культуре // Признаковое пространство культуры / Отв. ред. С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2002. – С. 192-208.
23. Элиадэ М. Мифы. Сновидения. Мистерии ; [пер. с англ. А. П. Хомик]. – М. : Refl-book, К. : Ваклер, 1996. – 288 с.

References

1. Toporov, V.N. (1983). To the semantics of quadrature (Analolian *меш, etc.). In O.N. Trubachev (Ed.). *Etymology 1981.*, 108-135. Moscow (in Russ.); Toporov, V.N. (1992). Numbers. In S.A. Tokarev (Ed.). *Myths of the world: in 2 vol.*, 2, 629-631. Moscow (in Russ.); Toporov, V.N. (2005). Numeric code in spells (Based on the materials of the collection of L.N. Maykov «Great Russian spells»). In V.N. Toporov (Ed.). *Spell text. Genesis and structure*, 194-246. Moscow (in Russ.); Sedakova I. A. (2002). Semantics and symbolism of the second among the Bulgarians (with some Slavic parallels). In S.M. Tolstaya (Ed.). *Indicative culture space*, 209-224. Moscow (in Russ.); Bessonov I.A. Numerical modelling systems in mythological and ritual practices, folklore and literary texts. Retrieved from <http://www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/Bessonov04.htm>.
2. Temchenko, A. (2009). Mythological semantics of the number seven (based on the material of charms). In G. A. Skrypnyk (Ed.). *Materialy do ukrayins'koyi etnologiyi: shchorichnyk : zbirnyk naukovykh prats' № (Materials to Ukrainian ethnology: yearbook: collected works)*, 8 (11), 89-92. Kiev (In Ukr).
3. Toporov, V.N. (2005). Numeric code in spells (Based on the materials of the collection of L.N. Maykov «Great Russian spells»). In V.N. Toporov (Ed.). *Spell text. Genesis and structure*, 194-246. Moscow (in Russ.)
4. (2003). *The Polessye Plots (In the records of 1970-1990)*. In T.A. Agapkina, E.E. Levkieskaya, A.L. Toporkova (Ed.). Moscow (in Russ.)
5. Chubynsky, P. P. (1995). *Wisdom of the ages. Ukrainian ethnology in the creative heritage of Pavel Chubynsky: in 2 vol.* Kiev (In Ukr).
6. Toporov, V.N. (1986). Indo-European ritual term SOUN-, ETRO- (-ETLO-, EDHTRO-). In V.V. Ivanov (Ed.). *Balto-Slavic studies 1984*, 80-89. Moscow (in Russ.)
7. (1992). Recipes of folk medicine, ordering from illness (written by Ya. P. Novytsky, P.S. Efimenko, V.P. Miloradovich). In O. M. Talanchuk (Ed.). *Ukrainian charms*, 32-95. Kiev (In Ukr).
8. Ivakin, G. U. (1979). Sacred oak of the pagan Slavs. *Sovetskaya etnografiya (Soviet ethnography)*, 2, 106-115. Moscow (in Russ.)
9. Temchenko, A.I. (2010). Semantics of spatial and physical locations. *Ukrayins'kyy selyanyn (Ukrainian farmer)*, 12, 117-119. Cherkasy (In Ukr).
10. (1992). *Secret power of words (charms, spells)*. In G.B. Bondarenko (Ed.). Kiev (In Ukr).
11. (1993). *Star water (Polissyan secrets of healers)*. In V.F. Davydyuka (Ed.). Lutsk (In Ukr).
12. Kyryllyn, V. M. (1988). Symbols of numbers in Old Russian legends in the 16th century. *Natural scientific views of the Ancient Rus*, 76-111. Moscow (in Russ.)
13. *Materials of the «Cluster comprehensive ethnographic expedition to the villages: Medvedivka, Novoselytsia, Subotiv of Chyhyryn district of April 14, 1998. Kornienko G.I. Temchenko A.I.»*. Cherkasy Oblast Local History Museum. Cherkasy (In Ukr).
14. Gura, A. V. (1997). *Symbols of animals in the Slavic folk tradition*. Moscow (in Russ.)
15. Toporov, V.N. (1992). Numbers. In S.A. Tokarev (Ed.). *Myths of the world: in 2 vol.*, 2, 629-631. Moscow (in Russ.)
16. Temchenko, A. (2015). *Traditional mantic practices: archaic character of the symbolic system*. Cherkasy (In Ukr).
17. Golan, A. (1993). *Myth and symbol*. Moscow (in Russ.)
18. (1899). *Russian antiquities in monuments of art*, published by Count I. Tolstoy and N. Kondakov, 6: Monuments of Vladimir, Novgorod and Pskov. St. Petersburg (in Russ.)
19. Fasmer, M. (1987). In B.A. Larina (Ed.). *Etymological dictionary of the Russian language*, 3. Moscow (in Russ.)
20. Makovsky, M.M. (1996). *Comparative dictionary of mythological symbols in Indo-European languages. Image of the world and worlds of images*. Moscow (in Russ.)
21. Fasmer, M. (1987). In B.A. Larina (Ed.). *Etymological dictionary of the Russian language*, 4. Moscow (in Russ.)

22. Valentsova, M. M. (2002). The first in the Slavic traditional culture. In S.M. Tolstaya (Ed.). *Indicative space of the culture*, 192-208. Moscow (in Russ.)
23. Eliade, M. (1996). *Myths. Dreams. Mysteries*. Moscow (in Russ.)

TEMCHENKO Andriy, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: temchen@ukr.net

INSIGHT INTO THE MYTHOLOGY OF NUMBERS: SEVEN-BASED CYCLES IN TREATMENT AND MAGICAL PRACTICES OF THE EAST SLAVS

Abstract. Introduction. *Study of ritual counting, determination of main mythological numerical values is an important factor in reconstruction of archaic beliefs of the East Slavs. Transitional numbers deserve special attention, in particular three, seven, nine, twelve, which correspond to mythological constants of birth and death.*

Purpose. *It lies in interpretation of the semantics of the number «seven» as a transitional number in the context of mythological traditions of the East Slavs.*

Results. *The symbolism of the number «seven» is based on empirical generalizations that have built the idea of time and space. Unlike the numbers three and nine, seven is the indicator of «weekday» period, because it indicates one of four phases of the Moon, which makes seven days and forms a week.*

In mythological texts days of the week are associated with seven «yards», through which «three saints» (Sun, Moon, Sunrise) travel. In such a way not only celestial motion is explained, but ritual time manipulation is performed, particularly speeding or slowing of the time, being important for regulation of duration of the acute phase of a disease. Besides, a separate deity was assigned to the each day of the week. Those deities ordered «worldly» time and brought it closer to «heavenly» standards, in particular they defined periods of ritual permits and prohibitions. In treatment text an old tradition is specified – guardian deities are opposed by antagonists, whose semantics has relation to the other world.

Main guardian of the time is the Sun, and the first day of the week is devoted to it. The Sun supposedly updates the time, destroying troubles (including diseases) that have appeared in the previous time cycle (at night, in winter). That's why the first / main days of the calendar that represent periods of solstices and equinoxes are devoted to the Sun.

The number of antagonists opposing to seven deities, is increased exponentially and makes seventeen, seventy-seven, seven hundred, that intentionally breaks the parity of forces to demonstrate strength of the solar deity. In such a case right / «worldly» time (seven days of the week) is opposed by hypertrophied / «otherworldly» time, marked with numerical metaphors of the «wrong» seven, being compared to other concepts indicating the territory of «foreign» and hostile environment for a human.

Conclusion. *Number «seven» indicates the days of the week. In mythological texts they are taken as seven «yards», through which «three saints» travel. In such a way the magical «regulation» of time is performed, and thus duration of the disease is regulated. In this regard each day of the week was given a certain deity that blessed the time and brought it closer to «heavenly» standards. Sacred characters – time guardians are opposed by otherworldly creatures that ruin the time. They are associated with the semantics of darkness, cold and death.*

Key words: *Myth, number, seven, semantics, Moon, snake, diseases.*

Одержано редакцією 19.04.2017
Прийнято до публікації 31.05.2017

УДК 99(477) – 055.2 «9/15»

НЕТРЕБЕНКО Тетяна Вікторівна,
магістрантка ННІ історії і філософії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
e-mail: tanya-netrebenko@ukr.net

ЗАХИСТ ЖІНОЧИХ ПРАВ У ГОСПОДАРСЬКО-ПОБУТОВОМУ ВИМІРІ В УКРАЇНІ (X–XVI ст.)

У статті досліджено давньоруські пам'ятки, які стосуються жіночих прав. Основна увага звертається на розгляд питань щодо захисту жінок різних соціальних верств та відповідальність за вчинені ними злочини. Розглядаються різні види злочинів та покарань.

Ключові слова: *жінка, захист прав, покарання, феодальне законодавство, господарсько-побутовий вимір, майнові та соціальні права жінок.*